

BORLIQNING LINGVISTIK KODLANISHI: O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA

Shahnoza Norova

Toshkent shahridagi Prezident maktabi

Ingliz tili o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21620932>

Annotatsiya. Mazkur maqolada borliqning til vositasida kodlanishi kognitiv va chog'ishtirma tilshunoslik nuqtai nazaridan yoritiladi. O'zbek va ingliz tillarida voqelikning leksik, frazeologik hamda grammatik vositalar orqali ifodalanishidagi umumiy va milliy xususiyatlar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida har bir til borliqni o'ziga xos konseptual model asosida kodlashi, bunda xalqning madaniyati, tafakkuri va tarixiy tajribasi muhim omil ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: borliq, lingvistik kodlanish, konsept, til manzarasi, kognitiv tilshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik, o'zbek tili, ingliz tili.

Til inson tafakkurining mahsuli bo'lib, u nafaqat muloqot vositasi, balki voqelik haqidagi bilimlarni shakllantiruvchi, saqlovchi va uzatuvchi murakkab belgilar tizimidir. Zamonaviy tilshunoslikda tilga nisbatan antropotsentrik yondashuvning kuchayishi natijasida inson va borliq munosabatlarini til orqali o'rganishga bo'lgan qiziqish ortdi. Ayniqsa, kognitiv tilshunoslik hamda chog'ishtirma tilshunoslik yo'nalishlarida borliqning til birliklari orqali kodlanish mexanizmlarini tadqiq etish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Borliq inson ongida bevosita emas, balki idrok, tajriba va tafakkur orqali aks etadi. Ushbu bilimlar til birliklari yordamida kodlanib, jamiyat a'zolari o'rtasida almashinadi. Shu sababli til olamning oddiy nusxasi emas, balki uning inson tafakkuri asosida qayta ishlangan konseptual modelidir. Har bir xalq borliqni o'z madaniyati, turmush tarzi va tarixiy tajribasiga mos ravishda konseptuallashtiradi. Natijada, turli tillarda bir xil voqelikning ifodalanishi ham universal, ham milliy xususiyatlarni namoyon etadi.

Lingvistik kodlanish deganda insonning tashqi olam haqidagi bilimlarini tilning leksik, grammatik, frazeologik va uslubiy vositalari orqali ifodalashi tushuniladi. Kodlash jarayoni nominatsiyadan boshlanib, konseptual tizimning shakllanishi bilan yakunlanadi. Demak, har bir til birligi muayyan konseptni ifodalovchi kod vazifasini bajaradi.

O'zbek va ingliz tillarida tabiat, makon, vaqt, inson, hayot kabi universal konseptlar mavjud bo'lsa-da, ularning semantik hajmi hamda madaniy mazmuni bir xil emas. Masalan, o'zbek tilida **ko'ngil** so'zi insonning ruhiy holati, hissiyoti, qalbi, istagi va ma'naviy dunyosini ifodalovchi ko'p qatlamli konsept hisoblanadi.

Ingliz tilida esa ushbu mazmun birgina soʻz bilan emas, balki heart, mind, soul, spirit, feeling kabi bir necha birliklar orqali ifodalanadi. Bu esa har ikki tilda inson ichki dunyosining turlicha konseptuallashtirilganini koʻrsatadi.

Shuningdek, **uy** konsepti ham qiyosiy jihatdan qiziqarli misol hisoblanadi. Oʻzbek tilida uy oila, ajdodlar, mehr-oqibat, qadriyat va muqaddas maskan ramzi sifatida talqin qilinadi. Ingliz tilida esa house va home birliklari oʻrtasida semantik farq mavjud. House bino yoki inshootni anglatga, home insonning ruhiy xotirjamligi, oila muhiti va shaxsiy makonini ifodalaydi. Demak, bir qarashda oʻxshash boʻlgan tushunchalar turli tillarda turlicha kodlanadi.

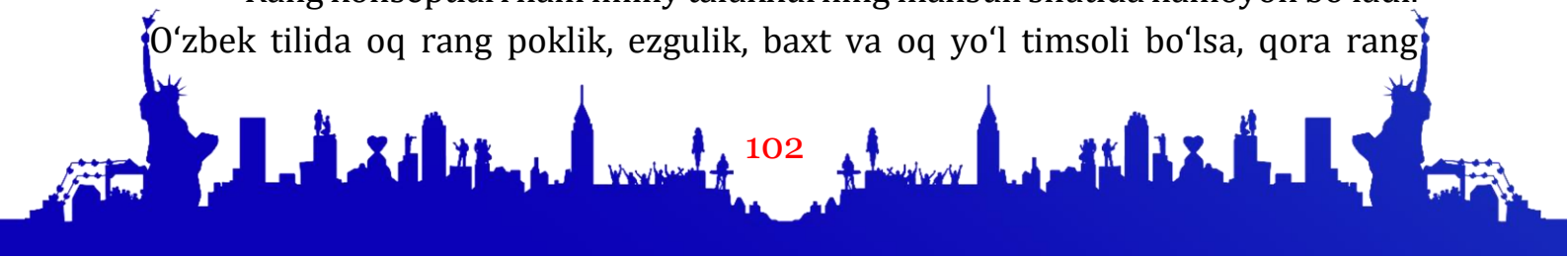
Borliqning lingvistik kodlanishida metafora alohida oʻrin tutadi. Kognitiv tilshunoslik vakillari J. Lakoff va M. Jonson metaforani tafakkurning universal mexanizmi sifatida izohlaydilar. Inson mavhum hodisalarni konkret tajriba asosida anglaydi. Masalan, vaqt konsepti ikkala tilda ham harakat orqali ifodalanadi: **vaqt uchadi** va time flies. Hayot esa yoʻl konsepti bilan bogʻlanadi: **hayot yoʻli**, life is a journey. Ushbu metaforalar inson tafakkuridagi umumiy konseptual modellarni aks ettiradi.

Biroq ayrim metaforalar faqat milliy madaniyatga xosdir. Oʻzbek tilidagi koʻngli togʻdek koʻtarildi, boshi osmonga yetdi, yuragi ezildi kabi iboralar xalqning obrazli tafakkuri bilan bogʻliq boʻlsa, ingliz tilida break someone's heart, cold feet, carry the world on one's shoulders kabi frazeologik birliklar boshqa konseptual asosga ega. Tarjima jarayonida bunday birliklarning faqat lugʻaviy emas, balki konseptual mazmunini ham hisobga olish zarur.

Borliqning grammatik kodlanishi ham qiyosiy jihatdan muhimdir. Oʻzbek tili agglutinatativ tizimga mansub boʻlib, grammatik maʼnolar asosan qoʻshimchalar yordamida ifodalanadi. Ingliz tili esa analitik til boʻlgani sababli yordamchi feʼllar, predloglar va qatʼiy soʻz tartibiga tayanadi. Masalan, harakatning davomiyligi ingliz tilida progressive shakllari orqali ifodalansa, oʻzbek tilida bu maʼno feʼl shakllari yoki kontekst orqali anglashiladi. Demak, bir xil voqelik turli grammatik vositalar orqali kodlanadi.

Makon konsepti ham ikki tilda oʻziga xos ifodaga ega. Oʻzbek tilida makon koʻpincha ijtimoiy va madaniy mazmun bilan boyitiladi: ota yurt, ona zamin, kindik qoni toʻkilgan joy kabi birliklar nafaqat geografik, balki emotsional maʼnoni ham anglatadi. Ingliz tilida esa homeland, native land, motherland birliklari mavjud boʻlsa-da, ularning qoʻllanish chastotasi va uslubiy qiymati oʻzbek tilidagi birliklardan farq qiladi.

Rang konseptlari ham milliy tafakkurning mahsuli sifatida namoyon boʻladi. Oʻzbek tilida oq rang poklik, ezgulik, baxt va oq yoʻl timsoli boʻlsa, qora rang

motam, qayg'u yoki og'irlikni anglatadi. Ingliz tilida ham white va black ranglari shu kabi umumiy semantikaga ega bo'lsa-da, blue rangining qayg'u ma'nosida (feel blue) ishlatilishi o'zbek tilida uchramaydi. Bu holat rang konseptlarining milliy-madaniy xususiyatlarini yaqqol namoyon etadi.

Borliqning lingvistik kodlanishini o'rganish tarjimashunoslik uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tarjimon faqat so'zning lug'aviy ma'nosini emas, balki uning ortida turgan konseptual va madaniy mazmunni ham anglay olishi kerak. Aks holda tarjimada mazmuniy yo'qotishlar yuzaga keladi. Ayniqsa, milliy-madaniy konseptlarni tarjima qilishda funksional ekvivalentlik tamoyiliga amal qilish muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz tillarida borliqning lingvistik kodlanishi umumiy kognitiv qonuniyatlarga tayanadi, biroq har bir tilning tarixiy rivojlanishi, madaniy tajribasi va milliy tafakkuri natijasida o'ziga xos konseptual model shakllangan. Leksik, frazeologik va grammatik vositalar orqali voqelikning turlicha kodlanishi har bir xalqning olamni idrok etish usulini aks ettiradi. Chog'ishtirma tilshunoslik nuqtai nazaridan bunday tadqiqotlar nafaqat tillarning tipologik o'xshash va farqli jihatlarini aniqlashga, balki tarjimashunoslik, lingvokulturologiya hamda kognitiv tilshunoslikning nazariy asoslarini yanada boyitishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Askoldov, S. A. (1997). Konsept i slovo. Moskva: Akademiya.
2. Arutyunova, N. D. (1999). Yazyk i mir cheloveka. Moskva: Yazyki russkoy kultury.
3. Kubryakova, E. S. (2004). Yazyk i znaniye: Na puti polucheniya znaniy o yazyke. Moskva: Yazyki slavyanskoy kultury.
4. Lakoff, G. (1987). Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. Chicago: University of Chicago Press.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press.
6. Langacker, R. W. (1987). Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.
7. Fillmore, C. J. (1982). Frame Semantics. In Linguistics in the Morning Calm (pp. 111–137). Seoul: Hanshin Publishing

